

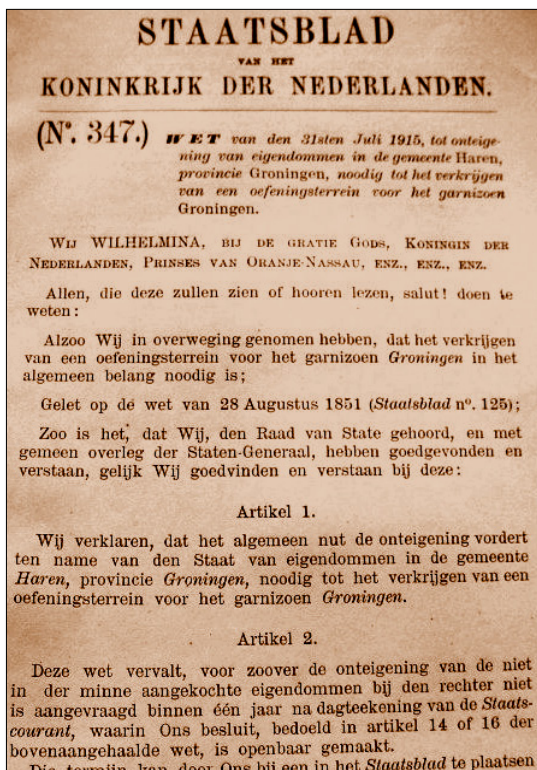
2 De Appèlbergen in de periode 1916-1994

De Nederlandse Staat neemt de Appèlbergen over

Militaire terreinen werden in het verleden vooral gevestigd op woeste gronden. Gronden die nog niet ontgonnen waren, zoals heide-, stuifzand-, veen- en duingebieden waren zeer geschikt als militair terrein. Vooral de arme zandgronden op de Veluwe, in Brabant en in Drenthe waren daarom populair bij Defensie. Ingebruikneming door Defensie veroorzaakte doorgaans weinig conflicten, want de maatschappelijke waarde van zulke gebieden was nog laag in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw.

Publicatie in het Staatsblad van het in 1915 genomen besluit in de Appèlbergen een oefenterrein voor Defensie in te gaan richten en de daarvoor benodigde grond te gaan onteigenen

Al in 1910 bestonden er plannen bij de Nederlandse Staat om de Appèlbergen te gebruiken als oefenterrein. De Staat stuurde een aantal eigenaren en gebruikers van gronden een voorstel tot mogelijke onteigening van hun grond. Deze eigenaren en gebruikers hadden zich in het verleden als gevolg van de sterke bevolkingsgroei aaneengesloten om hun gronden te beschermen tegen buitenstaanders en vormden samen de marke Glimmen. De marke ging na enige tijd akkoord met het voorstel en liet weten bereid te zijn een aantal gronden te verkopen aan de staat.

In de Nederlandse Staatscourant van zondag 9 en maandag 10 januari 1916 stond het koninklijk besluit van 30 december 1915, waarin vermeld werd dat op voordracht van de minister van Oorlog een aantal percelen in de gemeente Haren waren aangewezen die moesten worden onteigend tot het verkrijgen van een oefeningsterrein voor het garnizoen Groningen. Daaronder werden de bewuste percelen en de namen van de eigenaren van deze percelen genoemd, de grootte van de betreffende percelen, de soort grond en de kadastrale gegevens van de percelen. In totaal zou er een gebied van ruim zesendertig hectare grond onteigend worden. Ruim de helft van de grond die onteigend zou worden was heidegrond. De overige percelen bestonden uit weg, bos, duinzand, hakhout, bouwland en moeras.

De eigenaren van de percelen grond van de Appèlbergen aan de zijde van de marke van Glimmen maakten bijna allemaal deel uit van de marke Glimmen. De marke had zelf nog twee grote percelen in bezit met een gezamenlijke grootte van ongeveer twee hectare en de overige percelen waren in de decennia voor 1916 verdeeld onder de markegenoten. De grondeigenaren kunnen worden verdeeld in twee categorieën. De eerste groep eigenaren bestond uit personen van het Groninger patriciaat, bijvoorbeeld jonkheer Roelof Antonius Quintus, een notaris uit Groningen met ruim vijf hectare grond in eigendom, Reinier Hesselink, een landeigenaar uit Glimmen met meer dan vier hectare in bezit en Carel Coenraad Geertsema, Commissaris van de Koningin in Groningen, die ruim negen hectare bezat. De adellijke families uit Groningen bezaten samen het grootste deel van de grond van de Appèlbergen. De tweede groep eigenaren bestond uit landbouwers en arbeiders uit de omgeving van Glimmen. Zij bezaten per persoon slechts een klein deel grond. Soms werden percelen gedeeld door meerdere landbouwers, bijvoorbeeld omdat het stuk land geërfd was of omdat de landbouwers samenwerkten. Ook de Hervormde Gemeente uit Noordlaren had nog enkele percelen in eigendom.

Degene die verreweg de meeste grond verkocht aan de Nederlandse Staat was Carel Coenraad Geertsema. Hij verkocht negen percelen met in totaal een oppervlakte van ruim negen hectare, voornamelijk heide, voor een bedrag van bijna 3600 gulden. Dit bedrag was ook nog eens lager dan dat volgens de gedane taxatie aan hem betaald had moeten worden door de Staat. Dit kwam doordat Geertsema zelf aanbood zijn grond voor minder geld van de hand te doen. Andere eigenaren hoefden minder grond, of slechts een deel van een perceel af te staan, bijvoorbeeld de landbouwer Berend Rademaker uit Glimmen. Voor het deel van het perceel dat hij moest afstaan, kreeg hij slechts iets meer dan drie gulden vanwege de kleine oppervlakte, zo'n drie are heide.

Op het eerste gezicht lijkt de onteigening van de percelen in de Appèlbergen een vriendelijke gebeurtenis. De eigenaren van de bewuste percelen kregen ruim voor de bekendmaking in de Nederlandse Staatscourant een verzoek tot onteigening en daarbij deed de Nederlandse Staat ook een voorstel voor het bedrag dat ze wilde betalen aan de eigenaren. Er werd enige tijd nadat de eigenaren het verzoek hadden ontvangen een zitting gehouden waar belanghebbenden bezwaar konden inbrengen tegen de plannen aangaande het oefenterrein, maar deze zitting leverde geen problemen op. Of dit kwam doordat er geen bezwaren werden ingebracht, of dat de bezwaren als ongegrond werden afgedaan door de Nederlandse Staat is niet duidelijk.

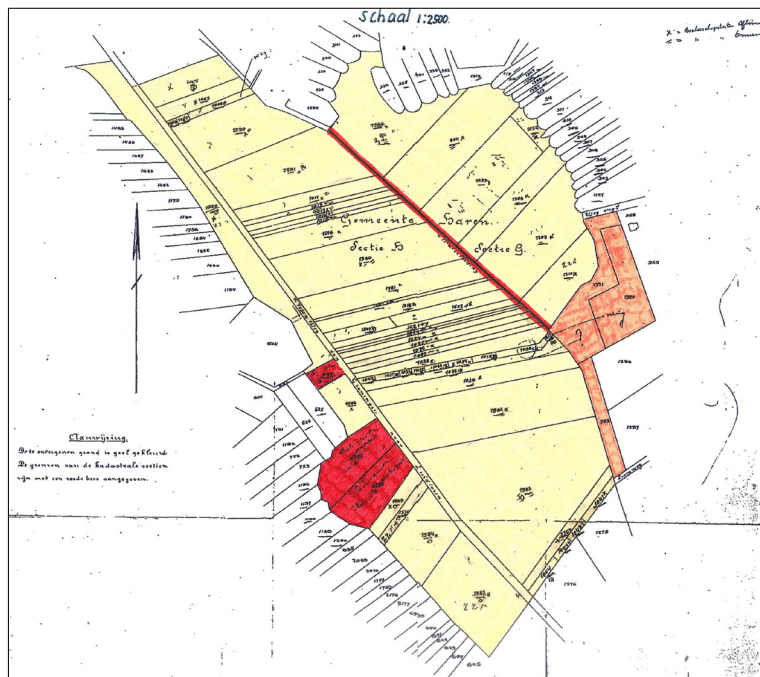
In de praktijk konden de eigenaren van de bewuste percelen helemaal niet onder de onteigening uitkomen als ze dat wilden. Wanneer eigenaren niet toestemden in de onteigening en het geboden bod, kregen ze een rechtszaak aan de broek en raakten zo alsnog hun stuk grond kwijt. Uit een verslag van de vergadering van 31 augustus 1916 van de commissie die door de minister van Oorlog was aangewezen om zich bezig te houden met de taxatie van het terrein de Appèlbergen blijkt dat niet alle eigenaren van de percelen toestemming wilden geven voor de

onteigening. Een aantal eigenaren, Anna Maria Antoinetta Geertruida Holthaus en Hendrik Rogaar, wilden uitstel voordat zij een besluit namen. Holthaus was de weduwe van Rudolph Bernardus Gerhardus Meddens en ze behoorde dus tot het Groninger patriciaat. Rogaar was een arbeider uit Glimmen. Enkele andere eigenaren, de landbouwer Folkert Jan Eisses uit Onnen, landeigenaar Reinier Hesselink en jonkheer Quintus, vonden de taxatie van hun perceel te laag en wilden een hoger bedrag van de Staat. De eigenaar van één perceel, de landbouwer Jan Mulder uit Glimmen, weigerde ronduit zijn beslissing mee te delen aan de commissie, waarschijnlijk uit protest. De overige eigenaren gingen akkoord met de onteigening en het geboden bedrag. In de gevallen waarbij de eigenaren geen toestemming tot onteigening gaven omdat ze de geboden prijs te laag vonden, besloot de commissie dat niet kon worden afgeweken van de gedane taxatie. De geboden koopsom vertegenwoordigde naar het oordeel van de taxateurs de juiste waarde van de percelen, ondanks de kritiek van enkele eigenaren. Bovendien zou het volgens de commissie oneerlijk zijn ten opzichte van de eigenaren van de percelen die wel akkoord waren gegaan met de taxaties van hun percelen om nu de weigerende eigenaren een nieuwe, hogere prijs te bieden. De verschillende eigenaren verdienden een gelijke behandeling. De commissie besloot dat de rechtbank zou moeten beslissen als de eigenaren de geboden prijs bleven weigeren.

De eigenaren die akkoord gingen met de onteigening door de Nederlandse Staat, tekenden op 29 december 1916 de koopakte. Een aantal personen dat aanvankelijk weigerde staan ook vermeld op de koopakte, te weten de heren Hesselink, Quintus, Rogaar, Eisses en Mulder. Zij waren blijkbaar tot de conclusie gekomen dat ze toch maar beter akkoord konden gaan met de onteigening en het geboden bedrag. De koopakte geeft uitvoerig aan welke eigenaren welke percelen hebben afgestaan aan de Nederlandse Staat en welke prijs de eigenaren daarvoor ontvangen hebben. De totale koopsom voor de ruim zesendertig hectare grond was 25.184,26 gulden.

Anna Maria Antoinetta Geertruida Holthaus ging niet akkoord met het geboden bedrag. Ze staat dan ook niet vermeld in de koopakte van december 1916. Waarom Holthaus weigerde haar grond te verkopen is niet duidelijk. De Nederlandse Staat wilde drie percelen grond van haar onteigenen, in totaal zo'n 1,7 hectare. De drie percelen lagen alle ten westen van de Hoge Hereweg. Eén kleiner perceel bestond uit heidegrond. Op dit perceel staat tegenwoordig het paviljoen Appèlbergen. De andere twee percelen waren iets groter. Deze percelen grensden aan elkaar en bestonden uit moeras. Tussen het perceel heide en de twee percelen moeras van Holthaus lag één perceel van een andere eigenaar. Aangezien het vooral om moeraspercelen ging is het onwaarschijnlijk dat Holthaus andere plannen met deze grond had. Omdat Holthaus haar grond weigerde te verkopen, kwam er een rechtszaak. Deze vond plaats in de rechtbank in Groningen begin 1917.

De rechter deed uitspraak dat de drie percelen van Holthaus alsnog onteigend mochten worden voor dezelfde prijs die destijds geboden was, een bedrag van bijna negenhonderd gulden. Hier nam Holthaus toen

Kadastrale kaart van de Appèlbergen uit 1916. Defensie heeft bij de koopakte een schetstekening bewaard waarop de onteigende percelen geel zijn ingekleurd. Drie percelen aan de oostkant van het gebied (oranje) zijn volgens de koopakte wel onteigend. Drie percelen aan de zuidwest kant van de Appèlbergen zijn begin 1917 alsnog onteigend na een rechtszaak tussen de eigenaresse van deze percelen, mevrouw Holthaus, en Defensie (rood ingekleurd)

maar genoeg mee, waarna de Nederlandse Staat ook haar percelen in handen kreeg.

Het oefenterrein was in totaal ruim zesendertig hectare groot. Defensie heeft een kopie van een kadastrale kaart bewaard waarop is ingekleurd welke percelen in 1916 onteigend zijn door de Nederlandse Staat. De ingekleurde stukken grond komen bijna helemaal overeen met de percelen die genoemd worden op de koopakte. Alleen aan de zuidoost kant van de Appèlbergen zijn drie percelen niet ingekleurd terwijl ze wel op de koopakte staan als onteigende grond. Ook de grond van Holthaus mag er nog bijgerekend worden. De grenzen van het militair oefenterrein waren aanvankelijk niet heel duidelijk. Op het terrein kwamen ijzeren palen te staan als globale markering. In 1934 vonden de eigenaren van de rondom het militair oefenterrein gelegen percelen het echter wenselijk dat de grenzen beter werden vastgelegd. Deze eigenaren kwamen met Defensie overeen dat de al aanwezige ijzeren palen voortaan als vaste en onveranderlijke grens zouden gelden.

De overname door de Nederlandse Staat voorkomt mogelijke ontginningen

Nadat rond 1900 de gemeenschappelijke markegronden verdeeld waren, begonnen de boeren woeste gronden te ontginnen. Dit gebeurde eerst nog op kleine schaal, maar in de loop van de jaren twintig op grotere schaal. De ontginningswerkzaamheden vonden vooral plaats op heidevelden. In een natuur- en bosgebied in de omgeving van Anloo, een dorp iets zuidelijker op de Hondsrug en zo'n dertien kilometer van de Appèlbergen vandaan, voorkwam Defensie in 1938 dat de aanwezige

woeste gronden ontgonnen zouden worden. Defensie kocht de percelen van de heidevelden van Schipborg en het Kniphorstbos om te gebruiken als militair oefenterrein. In de decennia erna jaren breidde Defensie haar bezit hier uit met nog een aantal aangrenzende percelen, die toen al wel ontgonnen waren door boeren. Het voorbeeld van de ingebruikneming van het natuur- en bosgebied in de omgeving van Anloo door Defensie toont aan dat de heidevelden en het bos daar gered werden door Defensie. Dit kan ook worden gesteld voor de Appèlbergen.

De continuïteit in gebruik en beheer van Defensie van militaire terreinen heeft ervoor gezorgd dat aanwezige natuur- en cultuurhistorische waarden op de gronden bewaard bleven, terwijl deze op andere plaatsen uit het Nederlandse landschap zijn verdwenen en bijvoorbeeld moesten plaatsmaken voor landbouw of woonwijken. Veel van de huidige natuurgebieden in Nederland zijn op de vroegere woeste gronden te vinden en bestaan vooral nog omdat ze in het verleden door Defensie zijn aangekocht als militair terrein.

In 1916 waren de heide- en bospercelen van de Appèlbergen, die in 1832 nog tot de marken van Glimmen en Onnen behoorden, grotendeels verdeeld. Toen de Nederlandse Staat de grond kocht, behoorden nog slechts een paar percelen tot de marke van Glimmen. In praktijk is gebleken dat opdeling van grote gemeenschappelijke bos- en heidepercelen doorgaans betekende dat men van plan was de grond te ontginnen en te cultiveren. Hier was na 1900 ook al een begin mee gemaakt in de Appèlbergen. Daarnaast had de grond de decennia ervoor te lijden gehad onder de intensieve begrazing door schapen en de houtkap van inwoners uit de omgeving. Het gebied werd begin twintigste eeuw bedreigd door menselijk ingrijpen. Dat de Appèlbergen in 1916 in handen kwam van de Nederlandse Staat en sindsdien door Defensie werd gebruikt heeft grote gevolgen gehad voor het landschap, niet zozeer door wat Defensie wel deed met het gebied, maar door wat Defensie niet deed. De ontginningsactiviteiten die in de jaren er voor begonnen waren moesten worden gestaakt, gronden konden niet meer worden ontgonnen door de voormalige markegenoten. De komst van Defensie had dus positieve gevolgen voor het landschap. Defensie heeft wel op andere wijze ingegrepen in het landschap van de Appèlbergen. Verderop in dit hoofdstuk zal echter blijken dat de gevolgen hiervan relatief meevielen.

De Appèlbergen als militair oefenterrein in de periode tot 1940

Om goed te kunnen functioneren heeft Defensie voor de verschillende krijgsmachtonderdelen verschillende soorten terreinen tot haar beschikking. Oefenterreinen zijn één soort van de terreinen waar Defensie gebruik van maakt. Maar ook tussen oefenterreinen onderling bestaan verschillen. De terreinen worden gebruikt voor verschillende soorten oefeningen, bijvoorbeeld het rijden met wiel- en rupsvoertuigen of het uitvoeren van oriëntatieoefeningen. Op het ene terrein wordt vaker en intensiever geoefend dan op het andere. Afhankelijk van het soort oefeningen dat er op een oefenterrein plaatsvinden, worden aan een oefenterrein specifieke eisen gesteld met betrekking tot bijvoorbeeld grootte en inrichting. Het ene terrein is nodig voor het oefenen in

kaartlezen door kleine groepen militairen, het andere terrein moet zo ingericht zijn dat er meerdaagse oefeningen kunnen worden gehouden door een hele compagnie met allerlei voertuigen en stukken geschut. Oefenterreinen verschillen in grootte van een paar hectare tot bijna 1400 hectare en zijn onderverdeeld in verschillende categorieën. Onderdelen die belangrijk zijn voor een oefenterrein zijn bos, open gebied zoals heide, zandbanen en wegen.

Met iets meer dan zesendertig hectare was de Appèlbergen een relatief klein militair oefenterrein. Grootschalige oefeningen konden er dus niet worden gehouden. De Appèlbergen behoorde tot de overige oefenterreinen (OOT'n). Dit betekende dat het gebied gebruikt werd voor niet-manoeuvre-eenheden. Oefeningen die op OOT'n gehouden worden, zijn bijvoorbeeld kaartleesoefeningen en verbindingsoefeningen.

Hoe vaak er in de eerste decennia precies geoefend werd en welke oefeningen er gehouden werden is niet duidelijk. In tegenstelling tot veel andere oefenterreinen is er in de archieven van Defensie geen overzicht met gegevens bewaard over de oefeningen die in de Appèlbergen gehouden zijn. Van andere terreinen zijn wel overzichten van oefeningen bewaard gebleven, met daarop de namen van oefeningen, de data waarop ze plaatsvonden en een samenvatting van wat er zou gaan gebeuren. De Appèlbergen was niet zo belangrijk als oefenterrein en werd ook in de decennia voor de Tweede Wereldoorlog al niet zo veel en intensief gebruikt voor oefeningen. De komst van het oefenterrein in de omgeving van Anloo was mogelijk een reden waarom de Appèlbergen als militair oefenterrein minder belangrijk werd voor Defensie.

Prentbriefkaart:
De Appèlbergen
omstreeks 1935

Als de Appèlbergen al in het nieuws kwam in verband met haar functie als oefenterrein, gaat het niet om de oefeningen die er gehouden werden maar om bijkomstigheden. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een kort artikel van de Leeuwarder Courant uit 1929, waarin verslag gedaan wordt van een ongeluk in de Appèlbergen. Een soldaat was bij het slootje springen onvoorzichtig geweest en daardoor met zijn hoofd in de bajonet van de naast hem lopende collega gevallen. De militaire arts constateerde dat de verwondingen meevielen, maar de soldaat moest wel in het militaire hospitaal worden opgenomen.

De gevolgen voor de natuur in de Appèlbergen waren relatief klein. De natuur had niet zwaar te lijden onder het gebruik als militair oefenterrein. Dat er niet veel en intensief geoefend werd in het gebied was ook positief voor de groeiende groep mensen die de Appèlbergen graag bezochten in hun vrije tijd. Wanneer de frequentie van de oefeningen hoger was geweest, zou het gebied daarmee minder toegankelijk zijn geworden voor recreanten.

Ontwikkeling recreatie in de periode tot 1940

Omstreeks 1925 verscheen er een boekje van schoolmeester Bos, een bewoner van de gemeente Haren. In de uitgave verzuchtte hij dat er in een kwart eeuw tijd zo ontzettend veel veranderd was in de omgeving: “De vroegere rust van den meest gezochten weg in ’t Noorden van Nederland (...) is thans vervangen door drukte en gewoel, veroorzaakt door wandelaars en fietsers, rijtuigen en ruiters, electrische tram en auto’s, militairen en padvinders en toeristen en wat zich daar ver in bonte mengeling begeeft. Op drukke dagen is dan ook de Heereweg tusschen Groningen en Haren totaal ongenietbaar.” In het begin van de twintigste eeuw nam het verkeer dus enorm toe op de Hereweg. Een deel van dat verkeer bestond uit recreanten die hun vrije tijd door wilden brengen in de omgeving van Haren. De heer Bos sprak heel lovend over de prachtige natuur in de omgeving van Haren, waarbij hij het volgende stelde over de Appèlbergen: “(...) de Appelbergen, waar men bij mooi weer eenige uren afwisselend kan dolen en rusten. Dit is een prachtig terrein dat in het schoone seizoen heel veel door stedelingen wordt bezocht, vooral wanneer er van een vrijen dag of van een vrijen middag kan geprofitteerd worden.” De schrijver vond het gebied een uitgezochte gelegenheid om eens vrij te kamperen of aan natuursport te doen. Dit zou volgens hem niet alleen goed zijn voor het lichaam, maar ook voor het hoofd en het hart. Bezoekers zouden niet alleen meer kennis krijgen over de natuur, maar ook meer liefde en bewondering krijgen voor die natuur.

Vanaf de jaren twintig en dertig werd de Appèlbergen niet alleen op prentbriefkaarten van de VVV afgebeeld, maar ook in toeristische gidsen van deze organisatie genoemd. In een aantal folders over uitstapjes vanuit Groningen werd als mogelijkheid ook een tochtje naar Harenermolen genoemd, zo’n tien kilometer van de binnenstad. “Per gemeentetram vanaf de Groote Markt, elk half uur. Wandelingen in de Appèlbergen, heide en bosch.” De Appèlbergen werd vooral neergezet als een mooi natuurgebied dat goed en snel bereikbaar was.

Glimmen. Kiosk Appelberg

Prentbriefkaart:
De kiosk in de
Appelbergen begin
jaren dertig

Glimmen. Zitplaatsen Kiosk Appelberg

Prentbriefkaart:
klanten voor de
Kiosk begin
jaren dertig

J. Werkmann. Zit en Speeltuin Klein Betuwe Appelbergen.

Prentbriefkaart:
ingang van
zit- en speeltuin
'Klein Betuwe –
Apelbergen'

In het vorige hoofdstuk is verteld hoe er in de loop van de negentiende eeuw verschillende cafés en restaurants kwamen in de buurt van de Appèlbergen. Deze bleven voor het grootste deel bestaan in de eerste helft van de twintigste eeuw en werden vooral op dagen met mooi weer druk bezocht. Met café Bolhuis, hotel Appèlbergen, café Spoorzicht en café Blankeweer waren er dus al verschillende faciliteiten voor bezoekers van de Appèlbergen om in de buurt even wat te eten of te drinken. In de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw nam de recreatiedruk behoorlijk toe. Dit blijkt uit het feit dat er naast de vele al aanwezige horecagelegenheden in de omgeving van de Appèlbergen nu ook recreatieve voorzieningen in het gebied zelf kwamen, zoals een kiosk, speeltuin en zwembad.

In 1922 kregen twee broers, Lukas en Katharinus Hellebertus Harms, een stukje grond van bijna dertien are van de Appèlbergen in erfpacht van de Nederlandse Staat. De ene broer woonde in Assen en had vroeger in Glimmen gewoond, de andere broer woonde nog steeds in Glimmen. De broers waren van plan een kiosk te bouwen in de Appèlbergen. In 1924 werd de eigenlijke akte waarin een en ander stond vastgelegd getekend. Het perceel dat de broers in erfpacht kregen voor de bouw van de kiosk was voor de onteigening bizar genoeg in bezit geweest van mevrouw Holthaus, die zich zo verzet had tegen de overname van haar percelen. Nog maar zeven jaren later bleek Defensie dus niet meer zo veel belang te hebben bij een deel van haar grond. De broers waren er echter blij mee en zagen er wel brood in een zaakje te openen waar eten en drinken verkocht kon worden aan bezoekers van het natuurgebied. De kiosk heette dan ook toepasselijk 'Kiosk Appelberg'. De naam is opvallend, omdat het Appelberg is in plaats van Appèlbergen. In 1932 werd de kiosk verbouwd, vanaf de Tweede Wereldoorlog werd het een theehuis genoemd en sinds 1975 staat het pand bekend als 'Paviljoen Appèlbergen'.

Op dagen met mooi weer werd de kiosk veelvuldig bezocht. En naast de kiosk kwamen er in dezelfde periode meer plaatsen in de Appèlbergen ter bevordering van de recreatie. Zo bevond zich in de jaren 1920-1940 op de hoek van de Leemweg en de Hoge Hereweg de zit- en speeltuin 'Klein Betuwe – Appelbergen'.

Het gebied werd dus ook veel bezocht door gezinnen met kleine kinderen. Ook de gemeente Haren trof maatregelen om de voorzieningen voor de recreanten te verbeteren. Er werden in de jaren dertig bankjes en vuilnisbakken geplaatst om de bezoekers van de Appèlbergen meer comfort te geven en om te voorkomen dat ze rommel zouden veroorzaken in het natuurgebied.

Een belangrijke toeristische trekpleister in de omgeving werd het zwem- en natuurbad Appèlbergen op een terrein van ongeveer één hectare aan de noordkant van de Appèlbergen, buiten het militaire oefenterrein. Dit werd in 1935 aangelegd en daarna beheerd door B.J. Langen, W.K. de Boer en E. Visscher. Zij hadden hiervoor toestemming gekregen van het gemeentebestuur van Haren, onder voorwaarde dat ze zich strikt zouden houden aan de opgelegde regels en gemaakte afspraken.

Het natuurbad lag op de plaats waar tegenwoordig een parkeerplaats is voor bezoekers van het gebied. Het bestond uit een groot bassin dat gevuld werd met bronwater dat uit een diepte van 100 meter gepompt werd en daarnaast waren er nog drie kleinere baden met verschillende diepten. Er waren springplanken van verschillende hoogtes en een glijbaan aanwezig voor nog meer vermaak. Het natuurbad was in de zomer dagelijks geopend van half acht 's ochtends tot zo'n tien uur 's avonds. Het zwembad was voor veel mensen uit de omgeving een begrip. Op mooie dagen kwamen er duizenden bezoekers naar het natuurbad. Er werden zwemlessen gegeven aan kinderen en volwassenen, er werden zwemwedstrijden georganiseerd voor zwemclubs en demonstraties gehouden. Helaas verdronken er in de zomer van 1941 twee jongens van nog maar zeven en acht jaar oud in het zwembad.

Mensen trokken er in de Appèlbergen op uit om in de bossen en heide te wandelen en te genieten van de natuur. In 1925 ging een gezin uit Groningen wandelen in het gebied. Toen de ouders op een gegeven moment wilden uitrusten, hadden de kinderen daar al gauw genoeg van en gingen zelf op onderzoek uit. Toen ze na een tijdje terug kwamen, hadden de kinderen een doosje bij zich dat ze van een voorbijganger hadden gekregen. In het doosje zat een bijzonder beestje, was hun verteld. Toen de vader van de kinderen het doosje open deed, werd hij meteen in de duim gebeten. Het beestje bleek een addertje te zijn. De vader moest naar het ziekenhuis om zijn hand te laten behandelen.

In 1932 vond er in de Appèlbergen een schoolreisje plaats van kinderen van een Lagere school uit Groningen. Een ouder van één van de kinderen filmde dit avontuur. De kinderen gingen vanuit Groningen eerst met de stoomtrein naar Haren en wandelden daarna naar de bossen van de Appèlbergen. De schoolmeester legde onderweg het één en ander uit over de natuur. In de Appèlbergen aangekomen werden de kinderen getraceerd op een 'gezonde lunch' en daarna mochten ze nog een tijdje spelen in de natuur. Doel van het schoolreisje, was "niet slechts een dagje ontspanning zonder meer, doch ook een 'open oog' voor de ontluikende natuur aan bomen en struiken."

In de jaren 1933-1934 werd er door de provincie Groningen een streekplan gemaakt voor de omgeving van Groningen en Noord-Drenthe. Bij het maken van het streekplan werd ook een inventarisatie gemaakt van de natuur in de regio. In totaal werden zo'n vijftig gebieden met bijzondere natuurwaarden genoemd op de lijst. Ook de Appèlbergen en omgeving werden genoemd, vanwege het 'natuurschoon' en de bijzondere flora en fauna die in het gebied voorkwamen.

In de jaren dertig werden er door atletiekverenigingen meerdere keren veldlopen georganiseerd in de Appèlbergen. Aan deze veldlopen, waarbij zo'n 3,5 kilometer moest worden afgelegd, deden gemiddeld zo'n honderdvijftig deelnemers mee.

De recreatie was een functie die steeds belangrijker werd. In de jaren twintig en dertig nam het aantal bezoekers van het gebied steeds verder toe en waarschijnlijk heeft de begroeiing daaronder het meeste te

lijden gehad. Ook moest de natuur in het gebied op sommige plekken plaatsmaken voor de verschillende voorzieningen die er kwamen voor de recreanten in de Appèlbergen, denk aan de kiosk, speeltuin en het zwembad.

De Tweede Wereldoorlog

In de Tweede Wereldoorlog gebruikten de Duitsers de Appèlbergen als oefenterrein. Ze richtten er onder andere een schietbaan in en hielden er kleine oefeningen. Tijdens de laatste jaren van de oorlog zijn er in het gebied veel bomen gekapt door mensen uit de omgeving die hout nodig hadden als brandstof vanwege de schaarste. Het gevolg hiervan was dat de hoeveelheid bos aan het eind van de oorlog drastisch was afgenomen. Dit bleef slechts tijdelijk zo. Na de oorlog zijn nieuwe bomen aangeplant, wat te zien is aan de onderlinge afstanden. De bomen zijn niet heel strak aangeplant, maar er is een zeker regelmaat waarneembaar.

De reden dat de Appèlbergen vooral in relatie wordt gebracht met de Tweede Wereldoorlog is dat de Duitsers er in het geheim slachtoffers van de April-Meistaking van 1943 begraven hebben. Het gaat om de lichamen van vierendertig gefusilleerde personen uit de Noordelijke drie provincies. De begraafplaats werd geheim gehouden door de Duitsers om de bevolking schrik en angst aan te jagen. Over de aanwezigheid van een massagraf in de Appèlbergen waren echter wel sterke vermoedens bij nabestaanden en inwoners uit de omgeving. Een deel van de slachtoffers werd teruggevonden in november 1945. Uit verklaringen van getuigen, verhoren van voormalige Duitse bevelhebbers en gevonden documenten is gebleken dat ook de niet gevonden slachtoffers in de Appèlbergen moesten liggen.

Vanaf de jaren negentig zijn er meerdere onderzoeken gehouden naar de mogelijke begraafplaats van de niet gevonden oorlogsslachtoffers. Allerlei mogelijke plekken werden gecontroleerd, vaak met hulp van buitenaf. Het Schotse bedrijf Geospace, gespecialiseerd in geologisch onderzoek, de Koninklijke Luchtmacht en vertegenwoordigers van de Technische Universiteit Delft hebben zich ingespannen. Steeds was de uitkomst negatief. In 1995 werd het onderzoek nieuw leven ingeblazen doordat enkele initiatiefnemers een werkgroep Appèlbergen oprichtten. De werkgroep verrichtte jarenlang uitvoerig onderzoek en hoewel dit wel nieuwe informatie en inzichten opleverde, werden de oorlogsslachtoffers ook nu niet gevonden, ondanks de hulp van de Koninklijke Landmacht en archeologisch adviesbureau RAAP. De onderzoeken kregen steeds veel publiciteit en haalden het landelijke nieuws.

In 2003 zijn de onderzoeken gesloten. De kans dat er nog eens een onderzoek zal komen is klein. Toch zijn onderzoekers en nabestaanden ervan overtuigd dat de slachtoffers in het gebied begraven liggen. In 2004 is vlakbij het Grote Veen het Monument Appèlbergen opgericht ter nagedachtenis aan zowel de slachtoffers die in 1945 zijn teruggevonden als de slachtoffers die nooit zijn teruggevonden. Nabestaanden van de slachtoffers houden jaarlijks een herdenking bij het monument.

De Groninger Buitenschool

De Buitenschool

Sinds 1954 staat er in de Appèlbergen aan de Hoge Hereweg dichtbij de Zuidlaarderweg een openluchtschool voor langdurig zieke kinderen. De school heeft plaats voor zo'n 125 kinderen. Nog altijd is de school van belang wat betreft het aanbod voor speciaal onderwijs in Noord-Nederland, omdat het de enige speciale basisschool is voor langdurig zieke kinderen. Toch is op dit moment niet zeker dat de school haar plekje in de Appèlbergen zal behouden. De gemeente Groningen wil de school verplaatsen naar het Dilgplein in Haren.

Ontwikkelingen recreatie in de periode na 1945

Er is weinig bekend over de recreatie in de Appèlbergen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Vermoedelijk was het gebied minder toegankelijk dan voorheen, omdat de Duitsers militaire oefeningen hielden in het gebied. Na de oorlog ontwikkelde de recreatie in de Appèlbergen zich verder. Dat het gebied een militair oefenterrein van de Nederlandse Staat was, bleek hierbij opnieuw geen beperking.

Wat opvalt, is dat er in deze periode juist een toenemend besef kwam van de toeristische functie die de Appèlbergen had. Zo vond er in het voorjaar van 1952 een onderzoek plaats naar het gedrag van inwoners van de stad Groningen en omgeving wat betreft recreatie in de omgeving van Groningen. De behoefte aan openluchtrecreatie werd nagegaan aan de hand van een aantal verkeerstellingen bij het Paterswoldsemeer en de Appèlbergen. Bij de telling in de Appèlbergen werd aan weerszijden van de Hoge Hereweg bijgehouden hoeveel bezoekers het gebied in en uit fietsten. De telling vond plaats op een dag met slecht weer, waardoor het aantal gelijktijdige bezoekers gedurende de dag nogal tegenviel voor de onderzoekers. In de ochtend was het aantal gelijktijdige bezoekers ongeveer driehonderd en in de middag duizend à vijftienhonderd.

Natuurbad „Appèlbergen”

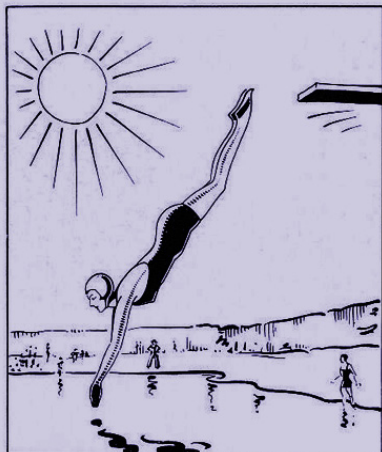

Strand = Bronwater Zon en Bos

Gunstig gelegen, beschut tegen elke wind, aan de rand van de mooie, lommerrijke „APPÈLBERGEN”.

Per tram en per fiets is het in een half uur van Groningen af gemakkelijk te bereiken.

Ruim, eigen parkeerterrein voor auto's en fietsen.

Geopend :
Van 15 Mei
tot 15 Sept.,
de gehele
dag familie-
bad, van
's morgens
7.30 tot een
half uur na
zonsonder-
gang.

**Wilt U deze zomer heerlijk genieten? Komt U
dan bij ons zwemmen, springen en zonnebaden.**

Detail van een folder
voor het natuurbad
Appèlbergen

materiaal compleet vervangen zou moeten worden. De kosten van een renovatie zouden daardoor behoorlijk hoog gaan worden. De gemeente was aanvankelijk bereid het openluchtbad stapsgewijs te vernieuwen, maar uit verschillende brieven blijkt dat het met de restauratie niet zo snel en soepel ging. In 1969 werd duidelijk dat de restauratie pas gepland stond in 1974. Maar van uitstel kwam afstel en drie jaar later was het restauratieplan van de baan. De gemeente besloot het bad in de Appèlbergen te sluiten wanneer het nieuw gebouwde zwembad Scharlakenhof open zou gaan. De dorpsgemeenschappen van Glimmen, Onnen en Noordlaren waren zwaar teleurgesteld, want zij waren heel tevreden met het zwembad. Ze probeerden door middel van brieven, enquêtes en handtekeningenacties de sluiting te voorkomen. Dit had geen baat, het zwembad werd gesloten in 1975. Het gemeentebestuur stelde dat ze het niet verantwoord vond het bad Appèlbergen te handhaven terwijl er twee kilometer verderop een nieuw zwembad lag en besloot het natuurbad te slopen.

Na sluiting van het bad ontstonden er allerlei ideeën over de bestemming van het terrein van het zwembad. De nadruk werd echter gelegd op het plan het terrein als parkeerplaats te bestemmen. Deze parkeerplaats werd dan ook aangelegd. Er kwam plaats voor zestig auto's en er werden plannen gemaakt om de Hoge Hereweg in de toekomst af te sluiten voor gemotoriseerd verkeer. Verder werden er een ruiterspad en twee

Volgens de onderzoekers zou dit aantal onder betere weersomstandigheden tussen de drie -en vijfduizend hebben gelegen.

Het zwembad in de Appèlbergen was tijdens de oorlog gewoon open gebleven en trok nog altijd veel bezoekers op mooie zomerdagen. In 1964 verkocht de eigenaar W.K. de Boer het zwembad, omdat hij geen opvolger had. De gemeente Haren had juist belangstelling, omdat er in de gemeente onvoldoende gelegenheid tot zwemmen was en kocht het bad voor 60.000 gulden. Toen de gemeente het bad kocht, was al bekend dat er in de gemeente Haren een nieuw zwembad zou worden gebouwd. Het was aanvankelijk de bedoeling dat het bad in de Appèlbergen zou blijven bestaan, ook nadat het nieuwe bad gereed was.

In de jaren erna moest het zwembad worden gerenoveerd en vergroot, omdat het bad altijd minimaal onderhouden was en een verwaarloosde en onverzorgde indruk maakte volgens de toenmalige directeur van gemeentewerken. De Koninklijke Nederlandse Heidemaatschappij werd om advies gevraagd. Deze constateerde dat het zwembad, de gebouwen en de installaties zeer verouderd waren en dat er veel

voetpaden aangelegd en enkele speeltoestellen geplaatst. De kantine van het voormalig zwembad bleef voortbestaan en over verdere plannen met het terrein zou eerst uitgebreider worden nagedacht.

De kantine van het voormalig zwembad Appèlbergen heeft niet lang bestaan na de sluiting van het bad. De huurder van het pand, de heer H.J. Steenhuis uit Groningen die tot en met 1975 ook de eigenaar was van paviljoen Appèlbergen, nam het niet heel nauw met de afspraken die hij had met de gemeente Haren over de huur en het gebruik van de kiosk. Zo had hij tegen de afspraak in een terras geplaatst naast de kiosk en ook gebruikte hij de aanliggende speelweide voor het houden van pony's en paarden. In juli 1978 ontstond er brand in de kantine. Deze had vooral op zolder gewoed. Bij het blussen bleek dat de zolder gebruikt werd als slaapgelegenheid voor zes personen. De herstelkosten van de kiosk zouden behoorlijk hoog oplopen en de gemeente besloot dan ook het gebouw af te breken. Er was centraal in de Appèlbergen immers nog een paviljoen.

Een aantal jaren na de Tweede Wereldoorlog maakte de gemeente Haren plannen voor de aanleg van een sportveld in de gemeente. De sportcapaciteit moest vergroot worden en een stuk grond aan de Appèlbergen, genaamd de Mosterdpot, leek de gemeente daarvoor zeer geschikt. In augustus 1949 kocht de gemeente de grond van eigenaar H. Boer voor de prijs van 4500 gulden. In het begin van de jaren vijftig werd het sportveld in de Mosterdpot aangelegd. Er was slechts een beperkt budget beschikbaar, waardoor allerlei geldbesparende maatregelen moesten worden genomen. Zo kwam er wel een wasgelegenheid, maar werd het wat betreft het kleedgebouw zo goedkoop mogelijk gehouden. Hierdoor moesten spelers zich jarenlang behelpen en zich omkleden in het theehuis, dat een paar honderd meter van het speelveld lag. Dit gold bijvoorbeeld voor de spelers van de Voetbalvereniging Glimmen, die in 1967 werd opgericht en in haar eerste tien jaren speelde op sportveld de Mosterdpot.

In de jaren zeventig probeerden de Harense Stichting tot bevordering van Sport en Lichamelijke opvoeding en voetbalvereniging Glimmen via meerdere verzoeken aan de gemeente Haren het sportveld te vernieuwen en de voorzieningen uit te breiden. Zo werd er gevraagd om meer en betere kleedruimtes en om verlichting van het veld. Het veld dreigde anders te worden afgekeurd door de KNVB. De gemeente kwam ruim een jaar later met de toezegging aan de sportclub dat ze geld beschikbaar zou stellen voor de verbeteringen. De mogelijkheden van het sportveld bleven echter toch te beperkt voor de voetbalvereniging Glimmen. In 1977 verhuisde de sportclub naar een ander sportveld. De Mosterdpot was vanaf 1978 een 'vrij speelterrein'. In de jaren tachtig en negentig kreeg de Vereniging Appèlbergen toestemming om het sportveld te gebruiken voor gedragstraining voor honden.

Ook in de periode na de Tweede Wereldoorlog werden er in en vanuit de Appèlbergen meerdere keren veldlopen en wielervedstrijden georganiseerd. Met name van een aantal wedstrijden eind jaren zestig is informatie bewaard gebleven. Deze wedstrijden waren voor jong en oud en voor amateurs en meer professionele sporters. Deelnemers kwamen met name uit de drie noordelijke provincies.

Fietsers in de
Appèlbergen in 1923

In de jaren zestig en zeventig werden er in de Appèlbergen zo'n twintig recreatiewoningen gebouwd. De bungalows stonden even buiten het militair oefenterrein, ten zuiden van de Leemweg, ten oosten van de Hoge Hereweg en ten noorden van landgoed Vogelzang. Al gauw ontstond er het probleem dat de recreatiewoningen niet uitsluitend voor recreatieve doelen gebruikt werden, maar permanent bewoond werden. De gemeente Haren was niet blij met deze ontwikkeling. In de periode 1971-1980 werd door het gemeentebestuur veel nagedacht over de vraag hoe de permanente bewoning kon worden tegengegaan. Daarbij werden juridische stappen overwogen en ook vond er een intensieve correspondentie met de bewoners van de bungalows plaats. Dit leverde geen resultaat op en de gemeente Haren besloot de permanente bewoning van de recreatiewoningen uiteindelijk te gedogen.

In de loop van de twintigste eeuw verdwenen er een aantal cafés in de omgeving van de Appèlbergen. Zo brandde café Witteveen af in 1920 en in 1933 werd café Bosman aan de Zuidlaarderweg door een brand verwoest. Café Spoorzicht brandde af tijdens de Tweede Wereldoorlog, nadat een trein op de ernaast gelegen spoorbaan was gebombardeerd. Spoorzicht werd later herbouwd. Hotel Appèlbergen werd in 1968 afgebroken, nog geen honderd jaar nadat het was gebouwd. Ook café Blankeweer hield op te bestaan. Op dezelfde plaats werd een villa gebouwd met opnieuw de naam Blankeweer.

Ondanks dat het gebied een militair oefenterrein was, bood de Appèlbergen ook in de periode na de Tweede Wereldoorlog volop mogelijkheden voor ontspanning en recreatie. Het gebied was erg populair bij verschillende soorten recreanten. Het aantal wandelaars, fietsers en ruiters in de omgeving nam steeds meer toe.

Toch heeft zich in deze periode ook een aantal vervelende zaken afgespeeld in het gebied. Zo werden er in 1964 en in 1968 twee kleine meisjes van zeven en zes jaar aangerand in de Appèlbergen. In beide

gevallen werden de meisjes door de daders van elders meegenomen naar het gebied. De daders konden gelukkig worden gepakt.

De intensieve recreatie had invloed op het uiterlijk van het natuurgebied. Bezoekers kozen hun eigen weg en vertraptten de begroeiing. Zeldzame plant- en diersoorten dreigden verloren te gaan. Ook het gemotoriseerde verkeer van de Hoge Hereweg leidde tot overlast. Plaatselijke natuurorganisaties en ook de gemeente begonnen in de loop van de jaren zeventig en tachtig het belang in te zien van het opstellen van een duidelijk beleidsplan om de recreatie in het gebied in goede banen te leiden en er zorg voor te dragen dat de natuur van de Appèlbergen niet ten kostte ging van de recreatie. Hoewel er wel maatregelen genomen werden om het natuurlandschap te ontzien en de gevolgen van de recreatie voor het gebied te beperken, bleef de recreatie een negatieve uitwerking op het landschap in de Appèlbergen houden.

Gemeente Haren en de groeiende aandacht voor natuurbescherming

Begin jaren zeventig kwam er meer aandacht voor de bescherming en het beheer van de natuur in de Appèlbergen. Deze aandacht kwam in eerste instantie niet bij het gemeentebestuur vandaan, maar bij de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie in samenwerking met de Werkgroep-Haren voor Natuurbehoud en Milieubeheer. Ze deden een botanische en een broedvogelinventarisatie in de Appèlbergen en schreven naar aanleiding daarvan een beheersplan voor het gebied dat in 1972 verscheen. De Werkgroep-Haren voor Natuurbehoud en Milieubeheer stuurde ook enkele exemplaren van het verslag toe aan het gemeentebestuur van Haren, met het verzoek om een bijdrage in de kosten van de productie. In verband met het belang van het rapport en als blijk van waardering gaf de gemeente Haren daarop honderd gulden aan de werkgroep.

In het verslag was vastgelegd hoe rijk de flora en fauna in de Appèlbergen nog waren. Er waren tijdens de inventarisatie veel verschillende soorten vegetatie en vogels opgemerkt, waaronder ook zeer zeldzame soorten. 'De combinatie van aantallen soorten en zeldzaamheid van de betrokken soorten' was voor de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie een belangrijke maatstaf om te bepalen hoe belangrijk het natuurgebied was. Tegelijk werd gewaarschuwd voor het intensieve en vaak ook achteloze gebruik van het gebied door met name recreanten. De Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie en de Werkgroep-Haren voor Natuurbehoud en Milieubeheer wezen op de noodzaak beheersmaatregelen te treffen om te voorkomen dat de natuur in de Appèlbergen verloren zou gaan. Het gebied moest beschermd worden tegen invloeden van buitenaf, zoals de watertoevoer, recreatie en mogelijke wegeaanleg. Daarnaast moesten er binnen de Appèlbergen maatregelen getroffen worden. Bij verschillende plaatsen in het gebied werden adviezen gegeven als bijvoorbeeld het verwijderen van boomopslag, bewust niets doen, een bepaalde plek niet betreden of zelfs hermetisch afsluiten. Aanvankelijk kwam het tussen het gemeentebestuur van Haren en de Werkgroep-Haren voor Natuurbehoud en Milieubeheer niet tot nadere samenwerking. In 1975 kwam de werkgroep met het

verzoek aan de gemeente Haren betrokken te worden bij de herinrichting van het oude zwembadterrein. De gemeente Haren antwoordde dat ze geen behoefte had aan samenwerking met de werkgroep.

Toch wilde de gemeente Haren wel een meer afgewogen beleid ten aanzien van de Appèlbergen voeren en daarbij rekening houden met de belangen van verschillende groepen. Daarom werd er besloten een werkgroep voor de Appèlbergen op te richten. De dienstkring van de Genie (Defensie), de vereniging Plaatselijk Belang Glimmen, de Werkgroep-Haren voor Natuurbehoud en Milieubeheer en de ruitersportverenigingen werden uitgenodigd een vertegenwoordiger te laten deelnemen aan deze Werkgroep Appèlbergen. In de werkgroep kwam ook een vertegenwoordiging van het gemeentebestuur van Haren. Het was de bedoeling dat de Werkgroep Appèlbergen adviezen zou uitbrengen aan het college van Burgemeester en Wethouders van Haren.

Vanaf 15 januari 1976 kwam de Werkgroep Appèlbergen regelmatig in vergaderingen bijeen. Kwesties waarover gesproken werd, waren bijvoorbeeld het drukke autoverkeer op de Hoge Hereweg en de aanleg en de verbetering van wandel- en ruiterspaden. Doel van de werkgroep was ervoor te zorgen dat de natuur in de Appèlbergen zo min mogelijk te lijden had onder de recreatieve druk. De werkgroep concludeerde dat de achteruitgang van de Appèlbergen voornamelijk te wijten was aan de recreatie in het gebied. Daarom moest er het één en ander veranderen in het gebied, een strenger toezicht en beter beheer was noodzakelijk.

De achteruitgang in de Appèlbergen bleek volgens de werkgroep uit het feit dat er naast de oorspronkelijke paden in het gebied een wirwar aan paden was bij gekomen. Bezoekers trokken zich weinig aan van de aanwezige weggetjes en kozen hun eigen route door het gebied. Het aantal paden in het gebied nam dus toe ten koste van de natuur. Ook werd er veel schade aangericht door ruiters, vooral in natte gedeelten. Zo werden op de heide van het gebied heuveltjes vertrappt. Ook ruiters bepaalden zelf hun route in het gebied in plaats van op de ruiterspaden te blijven. Het gemotoriseerde verkeer van de Hoge Hereweg leidde tot veel overlast. De weg was slecht onderhouden en bovendien hadden recreanten in de Appèlbergen last van het verkeer.

Eind jaren zeventig lag er een renovatieplan klaar voor de Appèlbergen. In dit plan werd uitgebreid de problematiek betreffende de zeer grote recreatieve druk op het gebied besproken en de gevolgen van deze druk voor de omgeving. De planvorming richtte zich op meerdere punten. In de eerste plaats zou een gedeelte van de Hoge Hereweg worden afgesloten voor auto's, iets wat de Werkgroep Appèlbergen geadviseerd had. Om de Hoge Hereweg af te sluiten, zouden er ook parkeergelegenheden komen aan weerszijden van de Hoge Hereweg. In de tweede plaats zou er een nieuw fietspad langs de Hoge Hereweg komen met een overwegend functioneel karakter, maar ook een belangrijke recreatieve functie. In de derde plaats zou het recreatieve verkeer in de Appèlbergen gestructureerd worden. Het aantal wandel- en ruiterspaden in de Appèlbergen zou verminderd worden en tevens zouden de routes beter worden aangegeven.

De werkzaamheden die naar aanleiding van het door de Werkgroep Appèlbergen gemaakte renovatieplan in de Appèlbergen moesten plaatsvinden, werden uitgevoerd door de Koninklijke Nederlandse Heide Maatschappij, oftewel de Heidemij. Naar aanleiding van de wensen van de gemeente Haren kwam de Heidemij eind jaren zeventig met een plan waarin de punten die het gemeentebestuur in haar plan had genoemd nog wat verder waren uitgewerkt. In dit plan verwees de Heidemij ook naar het verslag dat begin jaren zeventig was geschreven door de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie in samenwerking met de Werkgroep-Haren voor Natuurbehoud en Milieubeheer. De Heidemij stelde in overleg met de gemeente Haren, Staatsbosbeheer en Defensie een plan op dat er op gericht was “het rekreatieve gebruik van het gebied in betere banen te leiden, met behoud van het gebruik door Defensie en uitgaande van een behoud en herstel van de landschappelijke en natuurwetenschappelijke waarden van het gebied.”

Overgang van bos
naar heide

Begin jaren tachtig schreven twee studenten biologie van de Rijksuniversiteit Groningen een doctoraalverslag over de relatie tussen de recreatie en de natuur in de Appèlbergen. De studenten onderzochten de invloed van betreding door recreanten op de bodem en vegetatie in de verschillende terreintypes van de Appèlbergen. Verder onderzochten ze op een aantal willekeurig gekozen meetdagen de recreatiepatronen in het gebied, bijvoorbeeld de hoeveelheid recreanten per gebied, het

type recreant, de samenstelling van de bezoekers, de handelingen en de gemiddelde verblijfsduur van recreanten. De studenten concludeerden dat de functies recreatie en natuur goed konden samengaan in het gebied. Het probleem van de Appèlbergen was echter dat het gezien de grote recreatieve druk relatief klein is, waardoor in de eerste plaats de recreatie een erg nadelige invloed heeft op sommige vegetatietypen. En als tweede leidden de grote aantallen recreanten ertoe dat recreanten hinder ondervonden van elkaar. De studenten eindigden hun doctoraalverslag met een aantal voorstellen voor beheersmaatregelen. Of er bij het uitvoeren van het renovatieplan ook rekening is gehouden met de aanbevelingen van dit doctoraalverslag is onduidelijk. Wel blijkt duidelijk dat er in de loop van de jaren zeventig en tachtig steeds meer het besef kwam dat de recreatie in het gebied negatieve gevolgen had voor de natuurlijke gesteldheid van de Appèlbergen.

Voor de uitvoering van het renovatieproject was een behoorlijke som geld nodig. Omdat de gemeente Haren deze niet alleen kon opbrengen en Defensie slechts voor een deel van de kosten geld beschikbaar stelde, was het noodzakelijk subsidieaanvragen te doen bij andere instellingen als bijvoorbeeld Staatsbosbeheer. Staatsbosbeheer wilde geen subsidie toekennen omdat het terrein het eigendom van het Rijk was. Van een aantal andere kleinere instellingen kreeg de gemeente Haren wel subsidie, maar er bleef een gebrek aan financiële middelen en dit stond de realisatie van de ideeën en plannen in de weg.

De gemeente Haren loste het probleem op in combinatie met een ander probleem waar ze mee te kampen had. Er werd een project voor werkloze jongeren opgezet, waardoor de werkloosheid van deze

Op 14 december 1987 wordt de formele voltooiing van het renovatieproject Appèlbergen voltrokken door onthulling van een richtingaanwijzer voor twee wandelpaden door burgemeester Klaas Weide

jongeren bestreden kon worden en tegelijk de arbeidskosten van het renovatieproject beperkt werden. Het loon van de vier jongeren kon uit speciale werkgelegenheidsfondsen gehaald worden. Onder begeleiding van de Heidemij werden er door de jongeren wandel- en ruiterspaden aangelegd in de Appèlbergen en ongewenste paden werden opgeruimd. De wandelpaden werden met hekwerken afgesloten voor ruiters, zodat er een beter onderscheid tussen wandel- en ruiterspaden kwam. Deze maatregelen moesten ertoe leiden dat het recreatief gebruik van de paden ordelijker zou worden. Verder werden er maatregelen genomen ten aanzien van de waterhuishouding. Paden werden drooggelegd en de venen opgeschoond. Eind 1987 was de renovatie in de Appèlbergen klaar en alle partijen waren zeer tevreden met het resultaat.

De Hoge Hereweg was in 1987 echter nog altijd niet afgesloten, hoewel er al jaren over gesproken werd. Al begin jaren zeventig had de roep om sluiting of verbetering van deze weg geklonken en tijdens het renovatieproject was opnieuw gebleken hoe slecht de toestand van de weg was. Sommige delen van het jaar was de weg onbegaanbaar door de aanwezigheid van keileem in de bodem en het ontbreken van sloten voor de waterafvoer. Het verbeteren van de situatie zou veel geld gaan kosten en bovendien was het gemeentebestuur van mening dat een verbetering ook een te grote aantasting van het waardevolle gebied zou betekenen. Daarom werd in 1988 besloten de knoop definitief door te hakken en de Hoge Hereweg af te sluiten voor auto's. Aan de noordzijde van de Appèlbergen was op de plaats van het voormalige zwembad al een vrij grote parkeerplaats aangelegd die plaats bood aan zestig auto's. Aan de zuidkant zou er nu ook een kleine parkeerplaats worden aangelegd. De Hoge Hereweg en het ernaast liggende verharde fietspad zouden goed moeten worden afgesloten met bijvoorbeeld hekken, omdat eerder gebleken was dat auto's gebruik maakten van dit fietspad als de kwaliteit van de weg te slecht was.

Defensie, de toenmalige eigenaar van de Hoge Hereweg, ging akkoord met de plannen van de gemeente de Hoge Hereweg te sluiten en was bereid een eenmalige bijdrage te verlenen van 15.000 gulden. Ze wilde dan wel alle aspecten aangaande de sluiting delegeren aan de gemeente Haren en er zelf geen werk meer van hebben. De gemeente Haren ging hiermee akkoord, omdat Defensie zelf geen actief belang had bij de sluiting van de weg.

Bij de sluiting van de Hoge Hereweg trad één probleem op. Door de afsluiting zou het theehuis niet meer bereikbaar zijn voor autoverkeer. Hoewel dit voor de sluiting ook niet altijd mogelijk was geweest door de kwaliteit van de weg, was de eigenaar van het theehuis tegen de plannen van de gemeente, omdat dit hem klanten zou kosten. De heer Robert Boverhof, die sinds 1975 eigenaar van het theehuis was, wilde dan ook schadevergoeding als de sluiting zou doorgaan. De gemeente Haren wilde hier niet op ingaan en besloot door een adviesbureau te laten onderzoeken of een schadeclaim al dan niet terecht was. Het adviesbureau kwam na onderzoek tot de conclusie dat een deel van het door de heer Boverhof te lijden nadeel behoorde tot het normale maatschappelijke risico en niet voor vergoeding in aanmerking kwam,

maar dat aangezien de heer Boverhof in 1975 nog niet had kunnen weten dat er overwogen werd de weg af te sluiten, er toch een schadevergoeding diende te worden betaald door de gemeente Haren ter hoogte van 50.000 gulden. Na betaling van deze vergoeding en het verrichten van de noodzakelijke werkzaamheden, kon de Hoge Hereweg in 1989 worden afgesloten voor auto's.

Het lijkt erop dat de samenwerking tussen de gemeente Haren en Defensie in het beheer van de Appèlbergen doorgaans geen problemen gaf. Eén keer ontstond er echter een conflict. In het voorjaar van 1977 ging Defensie op haar terrein bezig met opschoningsactiviteiten, zoals het uitdunnen van bos en het weghalen van onderbeplanting. Daarbij beperkte ze zich echter niet tot haar eigen deel grond. In het noorden van de Appèlbergen had ze een gedeelte bos meegenomen dat in eigendom was van de gemeente Haren. De gemeente Haren diende een klacht in, omdat het bos naar eigen zeggen een stuk minder aantrekkelijk was geworden door de opschoningsactiviteiten. Het gemeentebestuur wilde dan ook dat Defensie de gemaakte vergissing weer zou herstellen. Defensie wilde echter geen aansprakelijkheid aanvaarden, omdat ze vond dat er geheel te goeder trouw gehandeld was. Bij de overname van het perceel door de gemeente Haren in 1968 waren de aanwezige grenspalen niet verplaatst, maar dat had het Hoofd dat verantwoordelijk was voor de opschoningsactiviteiten niet geweten. Dat de grenspalen niet verplaatst waren was net zo goed de verantwoordelijkheid van de gemeente Haren als die van Defensie, kreeg de gemeente Haren te horen.

De directeur gemeentebedrijven van de gemeente Haren was niet te spreken over dit antwoord van Defensie: "Dat Defensie zo zou reageren, komt mij niet vreemd voor, omdat Defensie meestal geen fouten wil toegeven, zodat de correspondentie vrij gauw overgaat in een welles nietes spelletje." Omdat de onderbeplanting inmiddels al wel weer goed bleek te groeien, liet de het gemeentebestuur van Haren Defensie uiteindelijk weten dat de zaak kon worden afgedaan.

De Appèlbergen als militair oefenterrein in de periode na 1945

Ook na de Tweede Wereldoorlog was de Appèlbergen een militair oefenterrein. Over de periode 1945-1993 is niet heel veel bekend. Wat voor oefeningen er gedaan werden en hoe vaak er oefeningen plaatsvonden is onduidelijk. De Semi-Statistische Archiefdiensten in Rijswijk bewaren de archieven van Defensie en dus ook het materiaal over de verschillende militaire oefenterreinen van Nederland. Van het oefenterrein de Appèlbergen is wel het één en ander bewaard gebleven aan documenten, maar daarin wordt bijna niets vermeld over de oefeningen die er werden gehouden. Duidelijk is dat de frequentie van de oefeningen laag was. Er werden slechts enkele oefeningen per jaar gehouden, welke meestal een 'onopvallend karakter' hadden en dus geen bedreiging vormden voor het landschap. De natuur in de Appèlbergen had meer te lijden onder de recreatie in het gebied dan dat de militaire oefeningen het gebied aantastten. De legereenheden die gebruik maakten van het oefenterrein kwamen uit de kazernes van Assen, Havelte, Steenwijk, Zuidlaren en Appingedam.

Slechts van één oefening bestaat er wat meer specifieke informatie. In het voorjaar van 1978 hield de afdeling Havelte van de Koninklijke Landmacht een tweedaagse oefening in de Appèlbergen in het afvoeren van gewonden. Daarbij werden helikopters ingezet die landden op het sportveld de Mosterdpot. Defensie had hiervoor toestemming gevraagd aan het gemeentebestuur van Haren. Het bestuur ging akkoord, mits er geen jeeps en vrachtwagens gebruikt zouden worden bij de oefening. Dit laatste in verband met de kwaliteit van het sportveld. De oefening vond plaats op 17 mei van twaalf tot vier uur en op 18 mei van negen tot twaalf uur.

Bij veel mensen bestaat de indruk dat de oefeningen die in het gebied gehouden werden negatief uitwerkten op de omgeving. Zo zou het gebruik van rupsvoertuigen geleid hebben tot het ontstaan van zandverstuivingen. In werkelijkheid blijken de gevolgen van het gebruik als militair oefenterrein mee te vallen. De zandverstuivingen waren al eeuwenlang aanwezig in het gebied en de Appèlbergen is als oefenterrein nooit intensief gebruikt door Defensie. Het oefenterrein was te klein voor het houden van grootschalige, intensieve oefeningen en bovendien had Defensie in de nabije omgeving nog wel andere, grotere oefenterreinen die daarvoor gebruikt konden worden.

Naast het gebruik als oefenterrein had Defensie nog een ander belang bij de Appèlbergen. Het gebied werd gebruikt voor de productie van hout. De houtproductie had wel grote gevolgen voor het landschap. De hoeveelheid bos nam enorm toe ten koste van de overige begroeiing in de omgeving. Vooral het oppervlakte aan heidegrond nam drastisch af in de loop van de jaren. Het landschap werd daardoor meer gesloten en kreeg een andere uitstraling. In 1916 bestond de grond van het gebied, in totaal ruim zesendertig hectare, onder andere uit meer dan achttien hectare heide en zo'n zeven hectare bos, in 1994 was de heide teruggedrongen tot een oppervlakte van iets meer dan twee hectare terwijl het oppervlakte bos gegroeid was naar bijna tweeëntwintig hectare.

Door de houtproductie werden ook de natuurwaarden in het gebied verstoord. Voor de houtproductie waren een goede ontwatering en een gericht bosbeheer noodzakelijk. De lage waterstanden waren echter zeer nadelig voor een groot aantal zeldzame plant- en diersoorten, die steeds minder leefruimte en mogelijkheden hadden in de natuur. De natuurwaarden in het gebied werden hierdoor jarenlang bedreigd. Defensie was niet de enige schuldige van dit op houtproductie gerichte beleid. De aanwijzingen en adviezen die Staatsbosbeheer aan Defensie gaf, waren tot 1978 gericht op houtteelt en pas daarna kwam er vanaf de kant van Staatsbosbeheer meer aandacht voor natuurwaarden. Gerichte maatregelen van Defensie bleven echter tot de jaren negentig achterwege. Volgens Staatsbosbeheer gaf Defensie maar weinig gehoor aan de adviezen van de organisatie op het gebied van natuurbehoud en -bescherming.

Personen en organisaties die buiten de gewone recreatie om gebruik wilden maken van het gebied dienden hiervoor toestemming te krijgen van Defensie. Zo moest de Waterleiding Maatschappij voor de

Provincie Groningen officiële toestemming krijgen voor het inrichten en onderhouden van een peilbuis om de grondwaterstand te kunnen meten. De eigenaar van de kiosk in de Appèlbergen diende elk jaar een nieuwe privaatrechtelijke vergunning aan te vragen om de kiosk te kunnen laten voortbestaan. Jager T. van der Veen diende elk jaar opnieuw een jachtvergunning aan te vragen om in de Appèlbergen met een fret op konijnen te mogen jagen. En met het aanvragen van een jachtvergunning voor de Appèlbergen was Van der Veen zeker niet de enige. Ook andere bewoners uit de omgeving van de Appèlbergen vroegen soms een jachtvergunning aan, bijvoorbeeld omdat er overlast en schade aan landbouwgewassen werd aangericht door vossen. Een studiegroep kreeg toestemming een studieweekend te houden in het gebied om studie te doen naar de verspreiding van amfibieën en reptielen in de provincie Groningen. Opvallend is dat alle in de archieven aanwezige verzoeken om toegang tot de Appèlbergen door Defensie werden goedgekeurd. Wel werden de vergunningen verleend onder een aantal strenge voorwaarden. Zo mocht er geen schade worden toegebracht aan het gebied en eventuele schade moest dan ook altijd vergoed worden. Ook waren de vergunningen persoonsgebonden. Defensie had te allen tijde het recht de vergunningen in te trekken.

Defensie stoot het militair oefenterrein af

Rond 1990 kwam er wat betreft militaire terreinen een beleid bij Defensie dat erop gericht was een einde te maken aan de versnippering van deze terreinen. Er moest een herstructurering plaatsvinden en de totale oppervlakte van militaire terreinen kon tevens worden verkleind. Reden voor dit nieuwe beleid van Defensie was in de eerste plaats de toenemende spanning tussen het militaire gebruik van de terreinen en de ruimtelijke ordening, de natuur en het milieu. Defensie wilde tegemoet komen aan de wens te komen tot een beter milieu- en natuurbeheer. Een tweede reden waarom Defensie een deel van haar militaire oefenterreinen wilde afstoten, was de ontspanning tussen Oost en West. Het einde van de Koude Oorlog betekende het einde van directe militaire dreiging en de noodzaak voor het houden van militaire oefeningen werd daarmee kleiner. Tevens kon na het einde van de Koude Oorlog de dienstplicht worden afgeschaft in Nederland. Hierdoor werd de Koninklijke Landmacht kleiner en was er minder oefenterrein nodig.

Bovenstaande leek aanvankelijk geen gevolgen te hebben voor het oefenterrein de Appèlbergen. Het was in 1989 en de eerste helft van 1990 nog de bedoeling dat het gebied zou worden aangehouden als militair oefenterrein, omdat het voor legereenheden die in de buurt gevestigd waren een belangrijk OOT was. Niet lang daarna besloot Defensie echter de Willem Lodewijk van Nassaukazerne in Appingedam te sluiten. Hierdoor was de Appèlbergen als OOT toch niet langer nodig. Het Regionaal Militair Commando Noord had geen bezwaar tegen het afstoten van het oefenterrein en eind 1990 werd daarom besloten militair oefenterrein de Appèlbergen te sluiten.

Er was nog een derde reden waarom de Appèlbergen als militair oefenterrein werd afgestoten. Eind jaren tachtig was er door Defensie

Vergaderjaar 1991–1992

16 666

Structuurschema Militaire Terreinen

Nr. 40

BRIEF VAN DE STAATSSECRETARIS VAN DEFENSIE, VAN DE MINISTER VAN VOLKSHUISVESTING, RUIMTELIJKE ORDENING EN MILIEUBEHEER EN VAN DE STAATSSECRETARIS VAN LANDBOUW, NATUURBEHEER EN VISSERIJ

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

’s-Gravenhage, 20 december 1991

3.2.4.4. De behoefte aan OOT'n

Als gevolg van de verkleining van de Koninklijke landmacht zal de behoefte aan OOT'n in vergelijking met het SMT aanzienlijk verder afnemen. Het is echter nog niet bekend waar alle eenheden in de toekomst zullen worden gelegerd. Daarom is het op dit moment niet mogelijk de precieze OOT-behoefte van alle regio's te bepalen. Voor sommige regio's kan die duidelijkheid wel worden gegeven. In de regio Appingedam is de Willem Lodewijk van Nassaukazerne gesloten. Het OOT Appèlbergen (35 ha) is daardoor niet langer nodig. Als het in de regio Zuidlaren gelegerde pantserinfanteriebataljon binnenkort mobilisabel wordt gesteld, kan het oefenterrein Anloo (250 ha) worden afgestoten. Voorwaarden zijn dat het dubbel-EOT De Haar gereed is en dat de volledige capaciteit van de schietbaan in Witten, nabij Assen, kan worden gebruikt. In de regio Den Bosch/Vught zal door het mobilisabel stellen van het in Den Bosch gelegerde pantserinfanteriebataljon de OOT-behoefte afnemen met ongeveer 200 ha, zodat ondermeer de Loonse en Drunense Duinen aan militair gebruik zullen worden onttrokken. In de regio Tilburg vervalt na sluiting van de Koning Willem II-kazerne de behoefte aan de Rechte heide als OOT (250 ha). Dit terrein zal nog wel als landingsterrein voor parachutisten worden gebruikt. In de regio Roermond zal de Ernst Casimirkazerne buiten militair gebruik worden gesteld. Als gevolg daarvan vervalt de OOT-behoefte van 204 ha op de Beegderheide.

intensief overleg gevoerd met de gemeente Haren over het afsluiten van de Hoge Hereweg. De weg was in eigendom en beheer van Defensie, maar de onderhoudstoestand van de weg was zeer slecht. Het aanpakken van dit probleem zou een hoge investering vergen, zo'n 200.000 gulden. Een andere oplossing zou zijn de weg af te sluiten voor gemotoriseerd verkeer. Maar ook daar hing een prijskaartje aan, omdat de beheerder van het paviljoen in de Appèlbergen, zoals eerder vermeld, een schadevergoeding eiste en daarnaast de kosten voor voorzieningen ten bate van de afsluiting ook nog weer eens zo'n 30.000 gulden zouden bedragen. Defensie wilde liever niet opdraaien voor deze hoge kosten en had er daarom baat bij de grond van het militair oefenterrein en de daarbij horende Hoge Hereweg over te dragen.

Toen begin 1990 bleek dat Defensie verscheidene militaire oefenterreinen zou afstoten, was Staatsbosbeheer een belangrijke kandidaat om de gebieden over te nemen. Defensie en Staatsbosbeheer hadden een soort ruilovereenkomst gemaakt waarbij verschillende gronden over en weer zouden worden uitgewisseld. Ook wat betreft de Appèlbergen liet Staatsbosbeheer weten geïnteresseerd te zijn. De gemeente Haren had eerder al laten weten geen belangstelling te hebben voor de Appèlbergen en dat hun voorkeur uitging naar de overdracht naar een beherende instantie als bijvoorbeeld Staatsbosbeheer.

Vanaf 1994 was de Appèlbergen niet langer een militair oefenterrein. De percelen die de Nederlandse Staat in 1916 had gekocht om er een oefenterrein te vestigen gingen over in handen van Staatsbosbeheer.